

צער בעלי חיים

פתיחה

העולם מכיל בתוכו יצורים שונים, אולם נזר הבריאה הוא האדם. כייצור תבוני, יכול האדם לשלוט בשאר הנבראים, ברם התורה הציבה לאדם מחסומים בכל הקשור לשימוש במשאבים אלו.

בשיעור זה נעמוד על גדריו של איסור צער בעל חיים, וננסה להתמודד עם שאלות הלכה למעשה כגון ניסויי בבע"ח ושאר שימושים המסבים צער לחיה.

המקור

בגמרא מצאנו דיונים רבים בנוגע לצער בעלי חיים, אולם לא מופיע שם מקור מפורש האוסר צער בע"ח מן התורה. הגמרא במסכת בבא מציעא רוצה לתלות את האיסור כטעם למצוות פריקה, אולם למסקנה המפרשים התלבטו האם זו מסקנת הגמרא. מדברי הרמב"ם (הלכות רוצח ושמירת נפש פ"ג, הלכה יג), משמע כי הלכה של טעינה ופריקה נובעת מהחובה לעזור לאדם בעת צרה¹. הרב עובדיה יוסף בשו"ת יחודה דעת (חלק ה', סה) מאמץ הבנה זו הלכה למעשה, ומסיק כי בימנו קיימת חובה לעזור לאדם שנתקע עם מכוניתו לצד הדרך, מתוקף הלכה של טעינה ופריקה. ברם מפרשים רבים סברו כי חובת הפריקה נובעת מצער בע"ח.

מקור נוסף בהקשר זה הינם דברי המכילתא:

"למען ינוח שורך וחמורך. הוסיף לו הכתוב נייח אחד להיות תולש מן הקרקע ואוכל; אתה אומר לכך בא, או לא בא אלא שיחבשנו בתוך ביתו, אמרת, אין זה נייח אלא צער, תלמוד לומר למען ינוח שורך וחמורך, הוסיף לו הכתוב נייח אחד, להיות תולש מן הקרקע ואוכל" (מכילתא דרבי ישמעאל משפטים - פרשה כ).

המכילתא נעזרת בטעם של צער בעלי חיים כדי ללמוד דין מדיני שבת, ומכאן ראייה נוספת לסוברים כי התורה אסרה צער בעלי חיים.

גם אם לא נמצא מקור מפורש לאיסור צער בעלי חיים, מתוך הדיונים הרבים ומפרטי הדינים השונים, נמצאנו למדים כי מדובר בערך יסוד שלא ניתן להתעלם ממנו.

ורדו בדגת הים

לאחר שנברא האדם, מצווה אותו א-להים:

"וַיִּבְרָךְ אֹתָם אֱלֹהִים וַיֹּאמֶר לָהֶם אֱלֹהִים פְּרוּ ורְבוּ וּמְלֵאוּ אֶת הָאָרֶץ וְכַבְשֶׁהָ וַרְדּוּ בְּדָגַת הַיָּם וּבְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּבְכָל חַיַּה הָרֶמֶשׂת עַל הָאָרֶץ" (בראשית פרק א, כח).

האם זכות הרדייה, מאפשרת לאדם לפעול באופן חופשי גם באופן שיצער את בהמה? הרמב"ן מגביל את הזכות הזו:

"שאינן רחמיו מגיעין בבעלי הנפש הבהמית למנוע אותנו מלעשות בהם צרכנו, שאם כן היה אוסר השחיטה, אבל טעם המניעה ללמד אותנו מדת הרחמנות ושלא נתאכזר. כי האכזריות תתפשט בנפש האדם, כידוע בטבחים שוחטי השורים הגדולים והחמורים שהם אנשי דמים זובחי אדם אכזרים מאד, ומפני זה אמרו (קידושין פב.) טוב שבטבחים שותפו של עמלק" (דברים כ"ב, ו).

לדעת הרמב"ן אין 'רחמי שמים' על בהמות, ולכן מותר לאדם להשתמש בבע"ח גם במקום שהדבר מסב להם צער. ברם עם כל זאת, מצד תקון המידות אסור לאדם להתאכזר אליהם.

לעיל ראינו בדברי המכילתא והגמרא כי התורה לא חפצה בצער בהמה. מדברי הרמב"ן עולה רובד נוסף והוא כי כאשר האדם עושה שימוש לצורכו בבהמה, הטעם לאיסור אינו הצער המוסב לבהמה, אלא עניין תיקון המידות של האדם.

ציעור לצורך

מן הפסוקים מפרשת בראשית עולה כי מותר להשתמש בבהמות כאשר הדבר הוא לצורך. אולם, מהי ההגדרה של צורך? האם מותר לצער בהמות כדי להרוויח יותר?

כדי לענות על שאלה זו נעיין בדבריו של בעל שו"ת תרומת הדשן:

"אם למרוט נוצות לאווזות חיים, אי דומה לגיזת כבשים או אי הו צער בעלי חיים? גם לחתוך לשון העוף כדי שידבר, ואזנים וזנב מכלב כדי ליפותו, נראין הדברים דאין אסור משום צער בעלי חיים אם הוא עושה לצורכיו ולתשמישיו. דלא נבראו כל הבריות רק לשמש את האדם, כדאיתא פרק בתרא דקידושין (פב.) ותדע דבפ' ב' דב"מ (לו.) חשיב פריקה צער בעלי חיים, וא"כ היאך מותר משא כבד על בהמתו להוליכו ממקום למקום הא איכא צער בעלי חיים? מתוך הלין ראיות הוה נראה קצת דליכא איסור בכה"ג, אלא שהעולם נזהרים ונמנעים, ואפשר הטעם לפי שאינו רוצה העולם לנהוג מדות אכזריות נגד הבריות, שיראים דילמא יקבלו עונש על ככה. כדאשכחן פ' הפועלים (ב"מ פה.) גבי רבינו הקדוש בההוא עגלא דתלא לרישה בכנפיה, דרבי אמר זיל לכך נוצרת. ואע"ג דהיתר גמור הוא לשחוט העגל לאכילתו, אפ"ה נענש וקבל יסורין על ככה. אח"כ הגידו לי שנמצא כן בפסקי ר"י בפ"ק, ועוד דליכא איסור צער בעלי חיים אא"כ דאין לו ריוח והיינו דלעיל" (פסקים וכתבים סימן ק"ה).

בעל תרומ"ד מתיר מעיקר הדין למרוט נוצות לעופות חיים כאשר הדבר נעשה לצורך, ברם הוא כותב שהעולם נזהר

1 מקומה של הלכה בהלכות רוצח ושמירת נפש מחזקת את התפיסה שהרמב"ם סבר שמצוות פריקה אינה נובעת מהצער הנגרם לחיה אלא מהצער הנגרם לבעליה.

שמצאנו בדברי תורמ"ד והרמב"ן- כי גם כאשר האדם מצער את בהמה לצורכיו אל לו לנהוג באכזריות כלפיה.

ציעור בע"ח לצורכי הרבים

הגמרא בע"ז (יא.) קובעת כי "עוקרין על המלכים ואין בו משום דרכי האמורי". רש"י על אתר מסביר כי הכוונה היא כי ניתן לעקור את גידי הבהמה שעל פרסותיה.

בעלי התוספות על אתר תמהים:

"עוקרין על המלכים - וא"ת ואמאי לא פריך והאיכא צער בעלי חיים כדפריך לקמן (יג.) גבי נושא ונותן בשוק של עבודת כוכבים. דבשלמא משום בל תשחית ליכא דכיון דלכבודו של מלך עושין כן אין כאן השחתה אלא הוי כמו תכריכין של מאה מנה, אלא צער בעלי חיים איך הותר? וי"ל דשאני כבוד המלך שהוא כבוד לכל ישראל ואתי כבוד רבים ודחי צער בעלי חיים" (שם).

התוספות מביאים שני טעמים שונים להסבר הפעולה:

- צורך, כבוד המלך - דוחה את איסור בל תשחית.
- כבוד הרבים - דוחה את איסור צער בעלי חיים.

בניגוד לדברי הרמב"ן ותורמ"ד הסוברים כי שימוש לצורך אינו נחשב כצער בע"ח, לדעת התוספות השימוש 'לצורך' אינו מציל מאיסור צע"ח אלא מאיסור בל תשחית. הסבר זה אינו יכול להתיר את איסור צער בעלי חיים מכיוון שעיקור פרסותיהם של בע"ח אינו מביא תועלת מגוף הבהמה, וכל מטרתו היא להביע את כוחו ושלטנו של מלך.

מעניין לראות, כי אף במקום בו צעור הבהמה נעשה לשם צעור - על פי השקפת התוספות, הדבר מותר מטעם 'כבוד הרבים'. לענ"ד נימוק זה בא להדגיש את עניין סדר העדיפויות בבריאה, לומר לך שהאדם הוא אדון בתחתונים ולא החיה. כיום ישנם ארגוני בע"ח המקדמים את האינטרסים של בע"ח בעולם מתוך תפיסה כי החיה במרכז. קידום שפעמים מטשטש את הגבול בין האדם לחיה.

איסור צער בע"ח הוא דין באדם כפי שראינו בדברי הפרשנים החי ניתן לשלטון האדם, זכות שהיא גם חובה לאדם לעבוד על מידותיו ולא לצער את בריותיו של הקב"ה.

בדבר כי הן חששו שהתאכזרות לבע"ח תביא עליהם קללה כמו בסיפורו של רבי בגמרא. בסוף דבריו מביא תורמ"ד את פסקו של ר"י שהתיר ציעור של בהמה במקום רווח.

בשו"ת אגרות משה (אבן העזר חלק ד', סימן צב), משיב רבי משה פינשטיין בצורה שונה במקצת. ר' משה משיב למפטם עגלים ששאלו האם מותר לו להאביס את העגלים במשקים שונים המשנים את צבעו של בשר העגל. התלבטות השואל היתה האם למטרות רווח מותר לו לפטם את העגלים, למרות שפעולה זו מצערת את העגלים ומרבה בהם טרפות. רבי משה אוסר במקרה זה את הפיטום משום צער, למרות שהדבר לצורך.

לכאורה לדעת תורמ"ד גם שימוש המביא רווח מוגדר כשימוש לצורך ואין הוא מחלק בין פעולת ציעור הכרחית, לפעולת ציעור שניתן היה להתגבר עליה באמצעות ממון, וכל מטרתה היא גריפת רווחים.

ציעור בשבת

מה דין בהמה שנפלה לבור בשבת, וניתן להצילה ע"י עשיית איסור שבות? הגמרא (שבת קכח.) אומרת כי מאחר שצער בע"ח דאורייתא ואיסור שבות הוא דרבנן יש לעבור על איסור השבות.

אולם, לאור חידשו של תרומ"ד כי כל ציעור לצורך אינו נחשב איסור, האם שמירת השבת אינה נחשבת צורך לאדם? בעל ה'שרי' אש' בתשובה הסיק שאכן אם האדם יבחר שלא לעבור על איסור דרבנן, ויחליט להשאיר את הבהמה בבור, לא יחשב לו הדבר כציעור הבהמה שכן הוא עושה זאת לצורך.

לענ"ד אין הדברים פשוטים כלל ועיקר. יתכן כי מאחר וציעור הבהמה נובע מן הרצון לשמור על השבת, במידה ומדובר באיסורי דרבנן, הקב"ה שמדותיו רחמים חס על בריותיו ולא רוצה שישמרו את השבת על חשבון בעל החיים. הדברים מתחדדים גם לאור דברי המכילתא שהזכרנו לעיל בגדרי שביתת בהמה, האומרת כי אין לשמור שבת תוך כדי ציעור הבהמה.

האם לבהמה יש רגשות

הרמב"ם במורה נבוכים מנסה לחפש את הטעם למצוות 'אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד', ומתוך דבריו עולה כי התורה התחשבה ברגשותיהם של בע"ח:

"...כי טעם שלוח הקן וטעם אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד, כדי להזהיר שלא ישחוט הבן בעיני האם כי יש לבהמות דאגה גדולה בזה, ואין הפרש בין דאגת האדם לדאגת הבהמות על בניהם, כי אהבת האם וחנותה לבני בטנה איננו נמשך אחרי השכל והדבור אבל הוא מפעולת כח המחשבה המצויה בבהמות כאשר היא מצויה באדם. ואם כן, אין עיקר האיסור באותו ואת בנו רק בבנו ואותו, אבל הכל הרחקה. ויותר נכון, בעבור שלא נתאכזר" (ג', מח).

הרמב"ם נותן שני נימוקים למצווה, הראשון מתחשב ברגשותיה של הבהמה, וטוען שאין הבדל מהותי בין רגשותיה האנושיים של בהמה לאישה. בסוף דבריו הוא חותם בעניין

 כל הזכויות שמורות לישיבת הר עציון, תשס"ט
 עורך: אביעד בינשטוק

 בית המדרש הוירטואלי
 מיסודו של
 The Israel Koschitzky Virtual Beit Midrash
 האתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm>
 האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org>
 משרדי בית המדרש הוירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5
 דוא"ל: office@etzion.org.il
